

М. П. ТИРИНА. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Проаналізовані норми Конституції України, які прямо чи опосередковано стосуються біологічних прав та свобод людини та громадянина, розглянуто необхідність їх закріплення в Основному Законі держави. Обґрунтовано значення конституційного права в регулюванні прав людини.

Ключові слова: конституційне право, нормативне регулювання біологічних прав та свобод, біологічні права та свободи людини та громадянина.

Проанализированы нормы Конституции Украины, которые прямо или опосредованно касаются биологических прав и свобод человека и гражданина, рассмотрена необходимость их закрепления в Основном Законе государства. Обосновано значение конституционного права в регулировании прав человека.

Ключевые слова: конституционное право, нормативное регулирование биологических прав и свобод, биологические права и свободы человека и гражданина.

The article analyzed the norms of the Constitution of Ukraine, which directly or indirectly related to biological rights and freedoms, considered the need to implement the basic law of the state and a reflection of the latter. Justified by the value of constitutional law in the regulation of human rights. Given the norms of other regulations on the studied subjects.

Key words: constitutional law, regulation of biological rights and freedoms, the Constitution of Ukraine, biological rights and freedoms.

Сучасний світ знаходиться на стадії постійного накопичення знань, пошуку нових сенсацій, які можуть вплинути на людину, її життя, якість та тривалість останнього. На шляху такого пошуку людина поступається всім, навіть собі подібними. З метою недопущення попирання правами людини в умовах постійного розвитку таких наук, як біологія, медицина, генетика тощо, починають розвиватися та набирати оберти біологічні права та свободи людини та громадянина.

Біологічні права (від грецького βίος (bios) – життя; λόγος (logos) – слово, наука) – це права, які визначаються біологічною структурою організму людини, його біологічними потребами, охоплюють та сприяють розвитку життєво важливої природи людини. До них, зокрема, відносяться право на життя як базове підґрунтя для всіх інших прав; право на сон; на безпечне для життя та здоров'я довкілля; на споживання безпечних продуктів; на захист психіки; на самозбереження в природному вигляді; на зачаття потомства; свобода розпорядження собою, зокрема – тілом, вибору життєдіяльності, чоловіка чи дружини, самостійного вибору кількості дітей тощо; права людини відносно її органів та тканин; репродуктивні права; на недоторканість її геномного набору, на заваді чому стоять клонування, експериментування, використання стовбурових клітин, що одночасно може перешкоджати праву ембріона на життя та інші подібні права, які розширюються одночасно з досягненнями науки. Означені права здебільшого існують в доктринальних дослідженнях. Однак, які ж підстави конституційно-правової аргументації їх існування?

Конституційне право є базою, основою розвитку всієї правової системи. Саме воно вивчає права та свободи людини і громадянина. У діючому законодавстві України, а саме – у Розділі другому Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», останні не класифіковані, тобто не поділяють-

ся на окремі групи, однак за своїм змістом мають певну хронологію. Так, сучасна наука конституційного права однаково в здебільшого всіх підручниках дає вже сталу класифікацію прав людини. Однак, серед них ми не знайдемо біологічних прав. При цьому саме Конституція закріплює основні, головні суспільні відносини. Вона в концентрованому вигляді виражає не всякі, а життєві інтереси різних соціально-політичних сил суспільства¹. Т. Я. Хабрієва та В. Є. Чіркін ставлять слушне питання: чи всі права, які названі в конституціях, дійсно, потребують закріплення на конституційному рівні? На сьогоднішній день необхідність розширення конституційного переліку прав пов'язують з розвитком науки та техніки, на що також вказує і В.Є. Чіркін², і Т.Я. Хабрієва. Так, вони зазначають, що нові проблеми пов'язані з евтаназією, з генною інженерією, з клонуванням людини. Ці питання мають конституційне значення, надають нові аспекти деяким правам особистості. Подібну ідею підтримує і Г. О. Василевич, який вказує, що досягнення науково-технічного прогресу, які впливають на статус людини, деформують її природу (наприклад, в області клонування, трансплантації людських органів, використання стимуляторів для годування тварин, вирощування рослин, в наступному використуваних у харчуванні і т. д.), поставлять нові задачі і перед конституціоналістами³.

Якщо розглядати Україну з боку закріплення останньою біологічних прав людини та громадянина, то більш-менш повноцінні нормативні документи, пов'язані із закріпленням прав і свобод людини та громадянина в сфері біології, генетики та медицини починають формуватися вже за часів незалежності України.

Закріплення правового статусу особи в Конституції України 1996 р. базується на новій концепції прав людини, нових взаємовідносинах з державою. Головною новою нормою було проголошення людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю. Визнано категорію «права людини», на відміну від соціалістичної доктрини, де існувало поняття «права громадянина». Права і свободи стали невідчужуваними і непорушними. Ст. 28 Конституції закріплено повагу до людської гідності, на рівень конституційного права піднесено заборону піддавати особу без її згоди медичним, науковим чи іншим дослідям. Зазначене свідчить про висунення певних умов до медико-біологічного експерименту: добровільність згоди людини на проведення щодо неї експерименту; за характером – не повинно бути катувань чи іншого жорстокого, нелюдського та такого відношення, яке принижує гідність особи. Таким чином, в Конституції України було закладено основи проведення біомедичних досліджень та експериментів на людині, які визначають зміст на спрямованість всіх інших нормативно-правових актів, які діють в даній галузі. Зазначена норма, що фактично затверджує пріоритет блага окремої людини над інтересами науки та суспільства, сьогодні стала основною для всіх міжнародних документів, на підставі яких здійснюється етичне та юридичне регулювання медичної практики. Ст. 48 Конституції України закріплює право кожного на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло, що є первинними потребами людини як біологічної істоти. Конституція не оминає права, з яких починали формуватися біологічні. Так, згідно зі ст. 24 громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Частиною 3 вище зазначеної статті передбачені заходи для забезпечення проголошених прав. Невід'ємне право на життя забезпечується обов'язком держави захищати життя людини

(ст. 27). Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. Дуже важливим є право кожного на охорону здоров'я. Останнє хоч і не є абсолютним біологічним, однак грає велику роль в їх реалізації. Оскільки людина потребує придатного для дихання повітря, яке не викликає дискомфорту, захворювань та мутацій в Конституції висвітлено право на безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище (ст. 50). Усі зазначені права відобразили вимоги всесвітніх і регіональних міжнародно-правових стандартів у сфері первинних прав людини. Щодо обмежень їх, то в Конституції України передбачений вичерпний перелік обмежень: в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. В усіх інших випадках права і свободи людини і громадянина не можуть обмежуватися. При цьому Конституція залишає певний перелік прав, обмеження яких не припускається за жодних обставин (ст. 64).

Усі описані вище конституційні норми отримали подальше предметно-юридичне втілення в національній системі права. При цьому, саме зазначеними нормами і обмежується регулювання біологічних прав та свобод людини за Конституцією України, яка закріпила лише деякі з їх основ.

Більш повно біологічні права та свободи розкриваються в поточному законодавстві. Низку важливих положень, які формують біологічні права та свободи закріплює Цивільний кодекс України: право на охорону здоров'я (ст. 283), медичну допомогу (ст. 284), медичну інформацію (ст. 285), тощо⁴. Перелік певних складів злочинів, що безпосередньо чи опосередковано пов'язані з біологічними правами називає Кримінальний кодекс України. Кримінально-процесуальний кодекс України визначає порядок застосування примусових заходів медичного характеру (розділ VI), порядок проведення експертизи (глава 18) та окремих слідчих дій із залученням судово-медичного експерта або лікаря із дотриманням вимог щодо їх безпечності для здоров'я (ст. 192-194) тощо⁵. Право на охорону здоров'я, відпочинок, створення безпечних і нешкідливих умов праці регламентуються Кодексом законів про працю України⁶.

Конкретизовано та розширено конституційні норми, які у тій чи іншій мірі присвячені положенням, що формують біологічні права та свободи людини і громадянина, в Основах законодавства України про охорону здоров'я. Останніми визначено, що суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями, зокрема, за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України. Для цього держава здійснює комплекс заходів, спрямованих на усунення факторів, що шкідливо впливають на генетичний апарат людини, а також створює систему державного генетичного моніторингу, організує медико-генетичну допомогу населенню, сприяє збагаченню і поширенню наукових знань в галузі генетики і демографії⁷. Багато положень Конвенції про захист прав людини та людської гідності щодо застосування біології і медицини отримали своє втілення саме в зазначеному нормативному акті. Основи законодавства України про охорону здоров'я є базовим юридичним документом, який регламентує положення про медико-біологічні експерименти на людях, донорство крові та її компонентів, трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів, штучне запліднення та імплантацію ембріона, застосування методів стерилізації, добровільне штучне переривання вагітності, зміну (корекцію) статевої належності. При цьому, аналізуючи норми цього правового акту ми можемо дійти до висновку, що він називає лише загальні положення тих чи інших явищ. Більшість норм, не зважаючи на їх важливість, є недієвими через відсутність процедури забезпечення

названих прав чи положень, що можуть формувати останні. Також Основи законодавства України про охорону здоров'я хоч і передбачають відповідальність, та не називають її виду за те чи інше порушення законодавства про охорону здоров'я, що може призвести до виникнення проблеми застосування даного положення на практиці.

Законодавча регламентація трансплантації здійснюється в Україні за Законом «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини». Проблеми клонування в Україні вирішуються за допомогою Закону «Про заборону репродуктивного клонування людини», яким заборонено репродуктивне клонування виходячи з принципів поваги до людини, визнання цінності особистості, необхідності захисту прав і свобод людини та враховуючи недостатню дослідженість біологічних і соціальних наслідків клонування людини⁸. Правовідносини, пов'язані зі створенням, реєстрацією, виробництвом, контролем якості та реалізацією лікарських засобів визначає Закон України «Про лікарські засоби». Відносини у сфері генетично-інженерної діяльності та поводження з генетично модифікованими організмами регулюються Законом України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів», який має здебільшого формальний характер та не вирішує усі питання сьогодення.

Таким чином, більшість біологічних прав людини та громадянина в Україні мають опосередкований характер і закріплюються здебільшого в поточному законодавстві, оминаючи конституцію як основний закон держави, норми якого є нормами прямої дії. Так, наприклад, про вказану опосередкованість можуть свідчити висловлювання деяких такої думки, що в статтях про право на життя можна знайти і регламентацію проблем евтаназії, абортів, якості життя⁹. При цьому, на наш погляд, не можна забувати, що прямо конституційна норма про право на життя закріплює безпосередньо саме його, оминаючи регулювання можливості евтаназії, абортів тощо.

З викладеного вбачається, що питання репродуктивної медицини, клонування, трансплантології і т.д. залишилися поза текстом Конституції нашої країни, як головного джерела конституційного права, чого не можна сказати про конституції деяких зарубіжних держав. Так, наприклад, Конституція Швейцарії має статті як-то «Репродуктивна медицина та гена інженерія», «Трансплантаційна медицина»¹⁰. Деякі держави, такі як Андорра, Молдавія, Румунія, на конституційному рівні визнають право людини на повагу свого інтимного життя. Згідно з Конституціями Словаччини, Чехії, Ірландії людське життя охороняється ще до народження. Зазначене свідчить про те, що деякі держави вже на конституційному рівні визнали біологічні права та свободи людини та громадянина.

Однак зловживати конституційним закріпленням тих чи інших біологічних прав теж не варто. Так, у ст.9 Закону України «Про попереднє ув'язнення», частково закріплено обсяг біологічного права людини на сон: на восьмигодинний сон у нічний час, під час якого не допускається залучення до участі в процесуальних та інших діях, за винятком невідкладних випадків¹¹. Така біологічна потреба як уживання їжі у слідчих ізоляторах, в установах виконання покарань, у лікувально-трудовах профілакторіях розглядається як примусовий захід, який регламентується Інструкцією про умови тримання і порядок примусового годування в установах кримінально-виконавчої системи осіб, які відмовляються від уживання їжі, затвердженої наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 12 червня 2000 р. №127.

Ці приклади свідчать, що біологічні права такого характеру повинні бути

закріплені не в основному законі держави, а в інших нормах загального характеру, якими встановлені певні умови для їх застосування, тому що конкретизація, наприклад, обсягу сну, в конституції може торкатися інших особистих прав людини.

Таким чином, Україна тільки почала долучатися до регулювання біоетичних проблем на конституційному рівні. Однак це лише перші кроки і, на жаль, значимість прав людини у сфері біомедицини усвідомлюється недостатньо. Включення ж прав безпосередньо в конституцію обумовлено характером останньої як особливого документа, який одночасно є і гарантом реалізації регламентованого права. У національному законодавстві не знайшли своє відображення велика кількість норм щодо біологічних прав та свобод людини, які вже зазначено міжнародно-правовими документами.

Тобто в науці конституційного права з'являються нові поняття прав людини та громадянина. Однак, для того, щоб визнати, що ті чи інші суспільні відносини мають конституційно-правове регулювання необхідно виявити таке безпосередньо в тексті конституції.

1. *Хабриева Т.Я., Чиркин В.Е.* Теория современной конституции. – М.: Норма, 2005. – С. 37, 155. 2. *Чиркин В.Е.* Конституция. Российская модель. – М.: Юристъ, 2004. – С. 108. 3. *Василевич Г.А.* Конституция. Человек. Государство. Материалы выступлений и статьи (книга 4). – Мн.: Веды, 2004. – С. 15. 4. *Цивільний кодекс України* [Електронний ресурс] / Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>. 5. *Кримінально-процесуальний кодекс України: затверджений законом від 28 грудня 1960 року зі змінами та доповненнями станом на 25 березня 2011 р.: станом на 25 січня 2011 р.*] – К.: Мін-во Юстиції України, 2011. – 342 с. 6. *Кодекс законів про працю України* [Електронний ресурс] / Верховна Рада УРСР, Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=322-08>. 7. *Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII // ВВР України.* – 1993. – № 4. – Ст. 19. 8. *Про заборону репродуктивного клонування людини: Закон України від 14.12.2004 № 2231-IV // ВВР України.* – 2005. – № 5. – Ст. 111. 9. *Романовский Г.Б.* Гносеология права на жизнь. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – С. 36. 10. *Конституции государств Европы: В 3 т. / Под общ. ред. и со вступ. статьей Л.А. Окунькова.* – М.: Норма, 2001. – Т. 3. – С. 560. 11. *Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30.06.1993 № 3352-XII // ВВР України.* – 1993. – № 35. – Ст. 360.